

MARCIN GŁUSZAK
(Łódź)

Zbiory Rezolucji Rady Nieustającej jako źródło prawa w Polsce w II połowie XVIII w.

Sammlungen der Beschlüsse des Ständigen Rates als Rechtsquelle in Polen in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts

1. Kompetencje Departamentu Sprawiedliwości Rady Nieustającej w świetle ustaw sejmowych z 1775 i 1776 r. oraz ordynacji z 1776 r.; 2. Archiwizacja czynności Rady Nieustającej; 3. Rękopisy rezolucji Rady Nieustającej; 4. Charakterystyka zbiorów drukowanych; 5. Przeznaczenie zbiorów drukowanych; 6. Przykładowe kierunki analizy rezolucji Rady Nieustającej.

1. Zuständigkeiten des Justizdepartments des Ständigen Rates im Licht der Parlamentsgesetze aus den Jahren 1775 und 1776 und der Ordination von 1776; 2. Archivierung der Aktivitäten des Ständigen Rates; 3. Handschriften der Beschlüsse des Ständigen Rates; 4. Charakteristik der Drucksammlungen; 5. Bestimmung der Drucksammlungen; 6. Richtungen der Analyse der Beschlüsse des Ständigen Rates.

1

Na mocy *Artykułu II* konstytucji sejmowej z 1775 r.¹ jednym z pięciu departamentów powołanej do życia tego roku Rady Nieustającej był Departament Sprawiedliwości². Jednak w porównaniu z pozostałymi czterema, ustawodawca nie poświęcił mu szczególnej uwagi i poza samym zapisem o jego utworzeniu nie uregulował kwestii obowiązków i uprawnień nowo kreowanego resortu. Tę istotną lukę w prawie usunięto w roku następnym.

Uchwalona w 1776 r. konstytucja³, uzupełniająca ustawę z roku poprzedniego, w sposób ogólny określiła zakres kompetencji Departamentu Sprawiedliwości⁴. Zgodnie z jej postanowieniami, poza nadzorem nad Asesorią i jurysdykcją marszałkowską, do jego obowiązków należało rozpatrywanie nadsyłanych do Rady Nieustającej memoriałów i skarg⁵ obywateli oraz przygotowywanie nań odpowie-

¹ *Ustanowienie Rady Nieustającej*, VL VIII, 84.

² VL VIII, 93.

³ *Powinności i władza Departamentów w Radzie przy boku naszym Nieustającej, oraz tłumaczenie obojętności prawa 1775 ustawy teje Rady*, VL VIII, 851.

⁴ VL VIII, 853.

⁵ Zapytania kierowane do Rady zgłaszano również w drodze raportów sądowych, których obowiązek nadsyłania nałożony został uniwersalami królewskimi z 4 VIII 1775 r., 14 XII 1777 r. i 4 V 1779 r.

dzi, które przedstawione na plenum Rady, miały być uchwalane w formie rezolucji. Wyłączeniu podlegały sprawy między obywatelami, dotyczące dóbr ziemskich i królewskich, leżące w kompetencji sądów sejmowych. Ustawowy zapis miał charakter dość ogólny⁶, nie pozostawiał jednak wątpliwości, że do podstawowych obowiązków Departamentu Sprawiedliwości będzie należała interpretacja obowiązującego prawa.

W tym samym roku uchwalona została *Ordynacja w Radzie Nieustającej*, rozwijająca postanowienia konstytucji sejmowej⁷. W *Artykule III*, w części poświęconej Departamentowi Sprawiedliwości, oprócz powtórzonych zapisów z konstytucji 1776 r., ordynacja nałożyła na departament obowiązek sporządzenia listy wszystkich sądów działających we wszystkich trzech prowincjach, z uwzględnieniem rodzaju prowadzonych tam spraw, terminów rozpoczęcia i zakończenia kadencji oraz nazwisk osób sprawujących jurysdykcję. Ponadto, w ramach szerokiej kontroli jurysdykcji krajowych, Departament Sprawiedliwości obarczono zadaniem egzekwowania raportów sądowych obejmujących rejestry prowadzonych przezeń spraw. Wreszcie, podniesiono kwestię nadsyłania do Rady Nieustającej memoriałów i zażaleń, nakładając na Departament obowiązek ogłoszenia informacji o sposobie ich składania i zakresie spraw będących przedmiotem interwencji.

2

Podstawową formą archiwizacji czynności Rady Nieustającej były Protokoły Potoczne prowadzone przez Kancelarię Generalną Rady, w których zapisywano czynności na posiedzeniach plenarnych. Pod właściwą datą i numerem sesji sporządzano listę obecności członków Rady⁸, a następnie odnotowywano czynności pięciu kolejnych departamentów, z krótkim opisem rodzaju sprawy oraz danymi podmiotów, których sprawa dotyczyła.

Obok Protokołów Potocznych sporządzane były protokoły zawierające Rejestr Ekspedycji Kancelarii Rady Nieustającej oraz Protokoły Ekspedycji Publicznych. Pierwsze z nich zawierały krótkie notki o wydaniu między innymi rezolucji, uniwersałów, listów cyrkularnych, zalecających czy rekwizycyjnych, którym to dokumentom nadawano kolejne numery porządkowe. W Protokołach Ekspedycji Publicz-

⁶ Zarysowanie zakresu kompetencji, między innymi Departamentu Sprawiedliwości, w sposób nieprecyzyjny i powierzchny spotkało się zresztą z krytyką w literaturze współczesnej: A. Czaja, *Między tronem, bulawą a dworem petersburskim*, Warszawa 1988, s. 52; W. Konopczyński, *Geneza i ustanowienie Rady Nieustającej*, Kraków 1917, s. 348.

⁷ *Ordynacja w Radzie Nieustającej*, AGAD, tzw. Metryka Litewska [ML] VII, 76, k. 27–35.

⁸ Listę własnoręcznie podpisywali sami konsyliarze. Niekiedy, przy braku wymaganego kworum, sesja była odwoływana, co odnotowywano w protokole.

nych umieszczano natomiast pełny tekst wspomnianych dokumentów, z zachowaniem właściwej formy i podpisami członków Rady. Dokumentację Rady Nieustającej uzupełniały Aneksy zawierające raporty sądowe, memoriały itp.

Poza aktami plenum Rady prowadzono również akta poszczególnych departamentów. Na Departament Sprawiedliwości – obok wspomnianego spisu jurysdykcji krajowych – *Ordynacja w Radzie Nieustającej* nałożyła obowiązek sporządzania odrębnych protokołów: jednego dla rezolucji przeznaczonych Prowincjom Koronnym, z uwzględnieniem podziału na Wielkopolskę i Małopolskę, drugiego dla Wielkiego Księstwa Litewskiego⁹.

Precyzyjne ustalenie, jakie rodzaje akt były jeszcze prowadzone, jest utrudnione z powodu prawdopodobnego ich zaginięcia¹⁰. Niewykluczone, że część archiwów Rady Nieustającej została w roku 1794 wywieziona do Petersburga, na rozkaz Katarzyny II¹¹.

3

W licznie zgromadzonych, warszawskich zasobach AGAD, Protokołach Ekspedycji Publicznych znajduje się kilkaset rezolucji Rady Nieustającej. Każda z nich opracowana została według stałego wzoru i opatrzona numerem porządkowym nadanym w rejestrze Ekspedycji Kancelarii Rady. Na wstępie rezolucji umieszczano intytulację z formułą dewocyjną: *My Stanisław August z Bożej Łaski Król Polski, Wielki Książę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, [...] i Czernichowski za zdaniem Rady Nieustającej*. Następnie przedstawiano skróconą treść kierowanego do Rady memoriału bądź skargi, z uwzględnieniem rodzaju sądu bądź imienia, nazwiska i zajmowanego urzędu osoby interweniującej (np. *Urodzony Antoni Lipski, Vicegerent Grodzki Sandomierski*¹²). Arenga *My Król za zdaniem Rady przy Boku Naszym Nieustającej oświadczamy/deklarujemy* rozpoczynała zasadniczą część rezolucji zawierającą odpowiedź, jaką wystosowywała Rada. Całość opatrywano koroboracją następującej treści: *Rezolucję tą za zdaniem Rady przy boku Naszym Nieustającej ręką naszą podpisaną pieczęcią tejże Rady stwierdzić rozkazaliśmy*. W części stanowiącej tzw. eschatokół umieszczano datę dzienną uchwalonej rezolucji, rok panowania monarchy i trzy podpisy: króla, pierwszego senatora i marszałka stanu rycerskiego, a pod odpowiedzią na skargę – dodatkowo podpis sekretarza Rady. W protokole

⁹ *Ordynacja...*, tzw. ML VII, 76, k. 30.

¹⁰ A. Czaja, *Między tronem...*, s. 129.

¹¹ S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. II, Lwów 1926, s. 395.

¹² Rezolucja Rady nr 4 z 19 XI 1782 r., AGAD, tzw. ML VII, 46, k. 9.

odnotowywano, który z departamentów przygotował projekt rezolucji. Departament Sprawiedliwości należał do najaktywniejszych w tym zakresie.

4

W 1780 r. ukazał się drukiem pierwszy z kilku tomów zbiorów rezolucji Rady Nieustającej poświęconych zagadnieniom interpretacji prawa¹³. Ich publikacją zajęła się Drukarnia Korpusu Kadetów w Warszawie, kierowana przez Piotra Dufour – przysięgłego drukarza i księgarza Szkoły Głównej Paryskiej, pełniącego od 1784 r. funkcję nadwornego konsyliarza króla Stanisława Poniatowskiego¹⁴.

Tom I, liczący 160 stron, wydany – jak wspomniano – w roku 1780, zawierał 141 wybranych rezolucji¹⁵ i 15 uniwersałów królewskich¹⁶ z okresu pomiędzy sejmami 1776 i 1778 r. Ułożono je chronologicznie. Na końcu zbioru zamieszczone zostały: *Konstytucja Sejmu 1778 r.* zatytułowana *Warunek dla Korony y W X. Lit.*¹⁷ oraz *Regestr Rzeczy*¹⁸.

Część II *Zbioru...* ukazała się w roku 1784. Oprócz 103 nowych rezolucji oraz 11 uniwersałów uchwalonych pomiędzy sejmem 1778 a sejmem 1782 r., autor wydania umieścił numery i daty rezolucji z okresu międzysejmowego 1776–1778, przedstawione w poprzednim tomie, odsyłając czytelnika do części I (podając numer strony, na której znalazła się opisywana rezolucja). Było to spowodowane istotną zmianą wewnętrznego układu *Zbioru...*, przyjętą zresztą w kolejnych tomach. Wydawca zrezygnował bowiem z chronologicznego przedstawienia rezolucji i uporządkował je w kolejności alfabetycznej materii będących przedmiotem rezolucji (np.: *Dożywocia, Ius Caducum, Taryfy poborowe*). W tym celu na wstępie *Zbioru...* umieścił *Regestr Materii* poprzedzony *Przestrogą* informującą czytelnika, że:

W tym Zbiorze dla łatwiejszego wynalezienia, potrzebującym przypadku w Prawie rezolwowanego, porządkiem alfabetycznym, materie w Radzie decydowane, są zebrane [...]

¹³ *Zbiór Rezolucji Rady Nieustającej*, Warszawa 1780–1788.

¹⁴ K. Swierkowski, *Polski Słownik Biograficzny*, t. V, Warszawa 1946, s. 450–451.

¹⁵ Nie wszystkie rezolucje Rady dotyczące wykładni prawa znalazły się w zbiorach. Ponieważ – jak wspomniano – były one numerowane, można na tej podstawie oszacować, ile spośród rezolucji pominięto przy druku. Przykładowo, na ogólną liczbę 431 rezolucji wydanych między dniem 15 XI 1782 r., a 10 VIII 1784 r. do druku trafiło jedynie 101.

¹⁶ Były to uniwersały królewskie, ogłaszane za zdaniem Rady Nieustającej, a następnie drukowane, opatrywane pieczęcią Rady i rozsyłane. S. Kutrzeba, *Historia źródeł...*, t. I, Lwów 1925, s. 203–204.

¹⁷ Konstytucja uchylała m.in. kilka wydanych przez Radę rezolucji.

¹⁸ Regestr zawierał ułożone alfabetycznie hasła rzeczowe, pojawiające się w zbiorze.

Kolejną zmianą było rozdzielenie i odrębne przedstawienie rezolucji przeznaczonych dla Prowincji Koronnych i rezolucji skierowanych do obywateli i urzędów Prowincji Wielkiego Księstwa Litewskiego. Na końcu *Zbioru...* wydawca umieścił tekst *Uniwersałów Rady Nieustającej do Juryzdykcyi Obojga Narodow Od Seymu 1776 do Seymu 1782*. Część II liczyła 298 stron.

Trzecie wydanie *Zbioru Rezolucji* miało miejsce w roku 1785. *Na nowo przedrukowany* – jak brzmiała informacja na stronie tytułowej – tom zawierał na 240 stronach rezolucje i uniwersały zebrane z dwóch poprzednich części.

Następny *Zbiór Rezolucji* ukazał się w roku 1786. Liczył 111 stron. Zebrano w nim 101 rezolucji (84 dla Prowincji Koronnych i 17 dla Prowincji Wielkiego Księstwa Litewskiego) oraz osiem uniwersałów uchwalonych w okresie pomiędzy Sejmami 1782 i 1784 r.

Ostatnią, 174-stronicową część zbioru wydano w roku 1788. Znalazło się w niej 175 rezolucji (odpowiednio: dla Prowincji Koronnych – 145, dla Wielkiego Księstwa Litewskiego – 30). Całość – jak poprzednio – uzupełniono uniwersałami (7). Zebrany materiał pochodził z okresu międzysejmowego 1784- 1786.

Jak wyżej wspomniano, każdej uchwalonej rezolucji przydzielano kolejny numer porządkowy. W okresie od Sejmu 1776 r. do Sejmu 1778 r. (tom I) numery te nadawano każdorazowo, poczynawszy od pierwszego, w każdym roku kalendarzowym. Dopiero od Sejmu 1778 r. numeracja zapoczątkowana przez Radę nowej kadencji była kontynuowana do końca jej urzędowania. Rada kolejnej kadencji rozpoczynała numerację od początku.

Każda rezolucja umieszczona w zbiorze opatrzona została datą, wspomnianym numerem porządkowym oraz tytułem odpowiadającym problematyce, jaką porusza (z wyjątkiem tomu z 1780 r.). Przy większej liczbie rezolucji dotyczących tej samej materii wydawca zbioru dodatkowo numerował je słownie. Przykładowo, rezolucja nr 220 uchwalona 29 listopada 1785 r. była *Drugą Rezolucją* zakwalifikowaną do grupy *O Appellacyach*¹⁹. Wydawca zbiorów drukowanych zrezygnował zarówno z poprzedzających każdą rezolucję intytulacji, jak również kończących je koroboracji i listy świadków. W miejsce pełnych nazwisk, nazw miejscowości czy ziem umieszczono ich inicjały (np. *Ur. Stanisław R... Sędzia Ziemiński Ł...*²⁰).

¹⁹ Rezolucja Rady nr 220 z 29 XI 1785, *Zbiór Rezolucji Rady Nieustającej*, Warszawa 1788, s. 6.

²⁰ Rezolucja Rady nr 283 z 14 III 1786, *Zbiór Rezolucji...*, s. 53.

5

Na karcie tytułowej każdego z pięciu wspomnianych tomów drukowanych umieszczona została informacja, że zbiór przeznaczony został *do wiadomości jurysdykcji sądowych i obywatelów obojga narodów*. Zapis ten świadczy, że głównym celem, jaki przyświecał pomysłodawcy zebrania i wydania rezolucji drukiem, było rozpowszechnienie ich, nie tylko wśród urzędników pełniących funkcje sądowe, ale również wśród osób prywatnych. W aspekcie braku profesjonalnego przygotowania szlachty do pełnienia urzędów sądowych, jej niskiego stanu wiedzy z zakresu prawa i ograniczonego doń dostępu było to posunięcie jak najbardziej wskazane, zgodne z duchem Oświecenia. Uchwalane przez Sejm konstytucje, napisane niejednokrotnie językiem trudnym i zawiłym, pojawiające się kolizje prawa czy luki w jego systemie, stanowiły okoliczności utrudniające w znacznym stopniu właściwe stosowanie prawa i przyczyniające się do częstego pojawiania wątpliwości natury prawnej. Rezultatem takiego stanu rzeczy był nierzadko chaos prawny, pieniactwo sądowe i upadek autorytetu sądów. Dokonywana w ramach rezolucji Rady Nieustającej wykładnia budzących najwięcej wątpliwości norm zarówno prawa zwyczajowego, jak i stanowionego, mogła choćby w niewielkim stopniu zmienić tę sytuację. Wybór i umieszczenie w dostępnym, dla szerszego niż dotychczas ogółu obywateli, zbiorze rezolucji odnoszących się do najczęściej zgłaszanych problemów miało zapobiec w przyszłości pojawieniu się wątpliwości interpretacyjnych, co skutkowało by w rezultacie poprawą funkcjonowania jurysdykcji i równocześnie zmniejszeniem liczby memoriałów nadsyłanych do Rady. Rozpowszechnienie ich treści mogłoby więc przyczynić się do podniesienia kwalifikacji urzędników sądowych i poszerzyć zarazem, znikomą jak dotąd, znajomość prawa w społeczeństwie.

6

Czy Zbiory Rezolucji Rady Nieustającej stanowią bogate źródło wiedzy dla historyka prawa?

Przede wszystkim, śledząc treść rezolucji, czytelnik wkroczy na obszar różnych dziedzin prawa. Głównie będzie to szeroko pojęta procedura (karna i cywilna), między innymi sprawy z zakresu funkcjonowania sądów, postępowania przed nimi, egzekucji wyroków. Równie liczne rezolucje poświęcone zostały interpretacji prawa prywatnego: rzeczowego, małżeńskiego, opiekuńczego czy obligacyjnego. Wreszcie znajdziemy w zbiorach sprawy wchodzące w zakres prawa kryminalnego. Oprócz wyżej wymienionych, szereg wnoszonych przed oblicze Rady memoriałów poruszało kwestie praw politycznych, jak wynagrodzenia sędziów,

wybory deputatów do Trybunału Koronnego, itp. Analiza *Zbioru* przeprowadzona z uwzględnieniem poruszanej w rezolucjach materii może posłużyć w opracowaniu charakterystyki poszczególnych gałęzi prawa XVIII w.

Do uzyskania interesujących wniosków może także posłużyć zestawienie podmiotów interweniujących. Wykaz długiej listy zarówno osób prywatnych, urzędników sądowych, jak również różnego rodzaju jurysdykcji zwracających się do Rady o wykładnię, pozwala z jednej strony uchwycić skalę potrzeby interpretacji prawa, z drugiej zaś – może być miarodajnym wskaźnikiem „popularności” i stopnia zaufania, jakim obdarzona została, stosunkowo przecież młoda, niedawno powołana do życia, Rada Nieustająca.

Badanie rezolucji można przeprowadzić również pod kątem przyczyn interwencji, z którymi zwracano się do Rady. W przeważającej liczbie przypadków wnioskodawcy kierowali doń zapytania, oczekując wykładni budzących wątpliwości norm; rzadziej, choć nie były to przypadki odosobnione, podejmowano próby zmiany obowiązującego prawa lub uchylania wydanych wyroków sądowych²¹. W ramach szeroko pojętej wykładni prawa znajdziemy zarówno sprawy dotyczące kolizji sprzecznych norm pochodzących z różnego okresu konstytucji sejmowych, zapytań o możliwość stosowania analogii w sprawach przez prawo niesprecyzowanych, aż po żądania naprawy istniejącego stanu prawnego. Tak ukierunkowane rozważania mogą więc być cenne w uchwyceniu najbardziej „palących” bolączek i problemów polskiego prawa okresu stanisławowskiego.

Analiza sposobu postępowania Rady przy rozstrzygnięciu spornych kwestii, w ramach udzielanych na memoriały i skargi odpowiedzi, może być natomiast przydatna w ocenie poziomu przygotowania prawnego członków Rady, w szczególności członków Departamentu Sprawiedliwości. Stopień skomplikowania rozpatrywanych spraw był bardzo zróżnicowany, począwszy od zapytań nienastręczających szczególnych trudności, aż po zagadnienia złożone, często związane ze wspomnianą kolizją kilku norm, a niejednokrotnie w ogóle przez prawo nieuregulowane. Zwłaszcza one wymagały od osób przygotowujących projekt rezolucji, znajomości ustaw, obowiązujących w prawie zasad i umiejętności ich zastosowania w praktyce. Rada Nieustająca najczęściej podejmowała się szczegółowego wyjaśnienia budzących wątpliwości spraw, rzadziej odsyłała wnioskodawców do tekstów ustaw bez przytaczania ich treści, sporadycznie pozostawiała pytających bez odpowiedzi.

²¹ Rada Nieustająca jako organ władzy wykonawczej pozbawiona była mocy ustawodawczej i sędziowskiej (VL VIII, 98). W przypadkach tego typu Rada uznawała w rezolucjach brak kompetencji do rozstrzygnięcia sprawy.

Nie ma więc wątpliwości, że nieopracowane dotąd na szerszą skalę²² rezolucje Rady Nieustającej to wartościowe źródło informacji z zakresu historii prawa i ustroju I Rzeczypospolitej. Dostarczają nie tylko cennej wiedzy na temat funkcjonowania samej Rady i Departamentu Sprawiedliwości, ale również, czy nawet przede wszystkim, obrazują kondycję zarówno prawa zwyczajowego, jak i funkcjonującego równoległe na ziemiach polskich prawa stanowionego w drugiej połowie XVIII w.

²² Próbę taką w rozdziale poświęconym Departamentowi Sprawiedliwości podjął A. Czaja, *Między tronem...* Wyniki przeprowadzonych tam badań oparł jednak wyłącznie na rezolucjach z lat 1786–1789. Wydaje się też, że autor, mimo trafnie wyprowadzonych wniosków, nie wykorzystał w pełni zgromadzonego materiału źródłowego.